

Bosnyák István

**Pillantás
a délvidéki magyar kulturális civil szervezetek múltjára
és jelenére**

A történelmi sorrendben második, 1945-ben létesült Jugoszlávia felbomlását, a délszláv háborúk sorozatát, a vajdasági magyarság gazdasági, demográfiai, tanügyi, anyanyelvhasználati és egyéb, általánosnak minősíthető leromlását okozó utolsó évtizede a XX. századnak – látszólag paradox módon, valójában pedig egészen logikusan – meghozta a

délvidéki magyar civil szféra, avagy közkeletű nemzetközi szóhasználatlaltal elve: a „non-profit szervezetek” összességét jelentő, ún. „harmadik szektor” valóságos reneszánszát.

Ugyanis a szóban forgó, számunkra csakugyan szörnyű évtizedben, 1990 és 2000 között a vajdasági magyar gazdaköröktől a szociális-segélynyújtó, diáksegélyező és kisebbségi jogvédő egyesületeken át az ökológiai és sportszervezetekig szinte gomba módra sokasodtak a legkülönbélebb célkitűzésű új civil társulások, miközben a délvidéki Bácska és Bánság falvaiban, mezővárosaiban és városaiban megkezdődött a korábban közös (multietnikus, többnyelvű) igazgatás alá vont s jórészt elsovadt magyar amatőr művelődési egyesületek újraéledése és önállósodása, valamint az egészen új, helyi előzményekkel sokszor alig is rendelkező magyar egyesületek létesítésének örvendetes folyamata.

Mivel magyarázható ez a látszólag paradox új reneszánsz a véres balkáni etnikai konfliktusok totalitárius hátszágában, Szerbiában? Végso soron, nyilván épp a történő történelem sajátos dialektikájával: a nagynemzeti mitománia kisebbségelynyomó, a nemzeti kisebbségeket (sőt a „kis” délszláv nemzeteket is) közösségi mivoltukban veszélyeztető militáns tendenciája a civil szféránkban nem az elhallgatást, a megdermedést, a végso passzivizálódást eredményezte, hanem épp ellenkezőleg: afféle tömeglélektani önvédelmi reflexként az erőteljes aktivizálódást, mindenekelőtt a művelődési önszerveződés terén.

Az ilyen típusú és célzatú polgári társulás viszont a délvidéki magyarság esetében nem volt hagyománynélküli sem Trianon előtt, sem azt követően az első, majd második Jugoszlávia életszakában.

A közművelődési, irodalmi, tudományos és művészeti szerveződéseknek – s ezúttal csak velük foglalkozunk, de a gazdaságiakkal, szociálisokkal és egyebekkel nem – már 1918 előtt is meglehetősen szerteágazó és sokrétű hagyománya alakult ki a Bácska és Bánság délvidéki részén. Nem tévesztve szem elől, hogy ezúttal központi témánk a kisebbségi *jelen*, s nem a kisebbségi múlt, az 1840-es évektől 1918-ig tartó első szervezet-történeti időszakból, majd a másodikból, az 1918 és 1941 közöttiből is csupán felsorolásként idézzük föl a legjelentősebb és legszélesebb hatósugarú ilyen társulásokat.

- 1840 Szabadka: Nemzeti Nyelven Munkálkodó [irodalmi] Társulat; 1878: Szabadkai Irodalmi Kör; 1893.; Zombor: Tóth Kálmán [irodalmi] Kör.
- 1883 Zombor: Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata; 1888.; Nagybecskerek: Torontál vármegyei magyar Közművelődési Egyesület.
- 1899 Szabadka: Szabad Lyceum-Egyesület; 1899.; Zombor: Szabad Lyceum Egyesület; 1901.; Nagybecskerek: Szabad Lyceum [mint a Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület líceumi szakosztálya].
- 1906 Zombor: Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság.

Trianon után viszont, a szerb, horvát és szlovén nemzetállami elnyomatás, vagyis a 23 évig tartó kisebbségi létünk időszaka, a szellemi/alkotói civil társulásaink történetében nemcsak stagnálást, hanem drasztikus hanyatlást is eredményezett. A húszas években ezért csak néhány kérészetű – szabadkai, nagybecskereki, zombori és újvidéki – irodalmi, képzőművészeti és zenei társulást jegyez szervezet-történetünk, míg a harmincas években Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatainak átmeneti felélénkülése idején következik be némi javulás. Ekkor kap újból működési engedélyt a korabeli Vajdaság két legrégebb magyar kulturális szervezete, a nagybecskereki Közművelődési Egyesület és a szabadkai Népkör (azaz, a betiltást követően, a Magyar Olvasókör), s ekkor válik lehetségessé a délvidéki magyar tanítóképzősök és egyetemi hallgatók művelődési önszerveződése is Zágrábban és Belgrádban. Új, nagyobb hatáskörű, az egész akkori ún. Dunai Bánságra kiterjedő civil

szervezetünk viszont csak az első Jugoszlávia felbomlásának előestéjén jött létre Magyar Közművelődési Szövetség, illetve Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség néven.

Az 1945-ös határ- és rendszerváltozás viszonylag sokáig – csaknem egy évtizedig, vagyis az ötvenes évek derekáig – nem vetett gátat az előző fél évtized két alapvetően fontos folyamatának: az önálló magyar helyi, illetve a nagyobb hatósugarú, regionális művelődési szervezetek létrejöttének és gyarapodásának. Már 1945 nyarán megalakult a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség, melynek szerepkörébe nemcsak a művelődési amatőrismus térségi szervezeteinek koordinálása tartozott, de a hivatásos kultúra anyanyelvű intézményeinek (színházak, lap- és könyvkiadó vállalat, folyóirat-szerkesztőségek stb.) istápolása is. 1948 nyarán – az eladdig önálló nemzeti és kisebbségi egyesületek majdnani „többszínűsítésének”, összevonásának első diszkrét előjeleként – a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség a Vajdaság falusi, városi, járási és tartományi egyesületei egységes (multiethnikus) szövetségének Magyar Osztályává, 1950 elején pedig Vajdasági Magyar Kultúrnanácsá minősült át. Ezzel a negatív irányt vevő folyamattal párhuzamosan azonban egyelőre még egyre sokasodnak a lokális (falusi és mezővárosi) magyar önálló kultúregyesületek: 1948-ban 62, 1952-ben viszont már 120 van belőlük Bácskában és Bán-ságban, sőt elvétve még Szerémségben is. Ugyancsak 1952-ben alakul meg a tartományi jellegűnek tervezett, de kérészerűtűvé vált Magyar Irodalmi Társaság.

Ez a nagyjából még pozitívnak minősíthető második folyamat azonban az ötvenes évek derekán megtörik. Gyakorlatilag is színre lép ugyanis, egyfelől a „többszínűsítés”, vagyis az eladdig önálló nemzeti és kisebbségi egyesületek immár rendeleti-adminisztratív úton történő közös tető alá terelése és közös igazgatás alá vonása, másfelől pedig annak a pártpolitikai anatómiának az érvényesítése, miszerint a kisebbségi „vertikalizmus” – vagyis a kisebbségek művelődési és más intézményeinek, társulásainak regionális szervezeti együttműködése és összefonódása – úgymond „szükségképpen” kisebbségi önelszigetelődéshez, nacionalizmushoz, szeparálódáshoz etc. vezet... *Emiatt* következik be valójában a néhai Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség utódszerveinek „spontán” elhalása, egyúttal pedig a térségi-helyi művelődési amatőrismusunk stagnálása, sőt sorvadása is.

Ennek az ugyancsak egy évtizedes – az ötvenes évek közepétől számítandó – negatív folyamatnak a végét ígérte – de csak ígérte! – az 1964-ben létesült újabb, „vertikális” szerveződésű (ti. a bácskai és bánági helyi tagozatokra épülő, azokat összefogó) Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület. A szépen fejlődő, valóságos nyelvművelő és anyanyelv-megőrző mozgalmat kibontakoztató egyesület tevékenységét azonban csakhamar megtöri egy bagatell párt- és kisebbségpolitikai ürüggyel kiváltott botrány, amelynek bénító és egyesület-sorvasztó következményeit a VMNYE egészen a nyolcvanas évek elején bekövetkezett „ideológiai rehabilitálásáig” magán viselte.

A kilencvenes években aztán – immár sorrendben a harmadik, avagy az ún. Kis-Jugoszláviában – bekövetkezik a beszámolóink elején jelzett örvendetes reneszánsz.

A híres/hírhedt „vertikalizmus” kisebbségpolitikai tabuját elsőként az 1990 júniusában létesült, újvidéki székhelyű Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság törte meg a szerbiai (bácskai, bánági, szerémségi), továbbá a horvátországi (szlavóniai és drávászögi), valamint a szlovéniai (muravidéki) magyar értelmiségiek – írók, szakírók, publicisták, reál- és humántudományi kutatók, tanügyi és népművelő értelmiségiek – egyúttal pedig a magyar nyelvet és kultúrát jól ismerő jugoszláviai műfordítók és komparatisták macedón, szerb, horvát, szlovén, szlovák, isztriai olasz és egyéb eminens képviselőinek a társulásaként.

Két év múltán, 1992-ben viszont megalakult a szabadkai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, alapító dokumentuma szerint a vajdasági magyar művelődési egyesületek, azaz kulturális amatőrismusunk központi koordináló szerveként.

Professzionális és amatőr kultúránk e két „vertikalista” szervezetének létrejöttét követően az ilyen jellegű, vagyis tevékenységüket nem csupán egyetlen községre, mezővárosra vagy városra korlátozó, hanem többé vagy kevésbé tartományi hatáskörrel is bíró civil társulásaink további alakulástörténete egyrészt a számbeli gyarapodás, másrészt a szakosodás jegyében zajlott, úgyhogy napjainkra immár fél tucatnyi szervezeti típusról, s azokon belül bő negyedszáz regionális hatósugarú – tehát nem csupán a saját székhely magyar szellemi életének istápolására korlátozódó – civil szervezetről adhatunk számot. Nem terhelve tanácskozásunkat a konkrét szervezeti elnevezésekkel, a keletkezésük évszámainak és a helyszíneinek sorjázásával, engedessék meg csupán egyesületi/társasági *típuscsaládjaink* megnevezése. Léteznek és több-kevesebb tapintható eredményt produkálnak (1) tanügyi tevékenységű szervezeteink, (2) művelődési/közművelődési jellegű társulásaink, (3) néprajzi/népművészeti szervezeteink, (4) tudományos/tudománypromozó társulásaink, (5) művészeti/előadóművészi egyesületeink és (6) egyházi-értelmisségi civil társulásaink.

Végül szabadjon ezt a távolabbi múlttal kezdett, a közelmúlttal folytatott, s a jelenell megállapodó szervezettörténeti pásztázást, vázlatos áttekintést, a *legmaibb jelen* néhány fontosnak látszó tendenciájának a jelzésével zárni.

1. A helyi, jobbra közművelődési és hagyományápoló szervezeteink tovább szaporodnak Vajdaság-, azaz Bácska- és Bánság-szerze, miközben épp az elmúlt hónapokban tört meg a jég az anyanyelvű kultúránk és oktatásunk további létét illetően már-már „leírt” és „elsíratott” Szerémségben is.
2. A kisebb-nagyobb mértékben tartományi hatósugarú tanügyi, közoktatási, közművelődési, tudományos és művészeti civil társulások számbeli gyarapodása és szakosodása is tovább tart. (Egyik legfrissebb példa: a vajdasági magyar doktoranduszok egyesületének létrejötte).
3. A kulturális célzatú civil szerveződés megindult – sőt a tavalyi októberi hatalomváltás óta szinte gombamódra terjed – az ifjúságunk körében is, ami azzal a reményteljes távlatlalt kecsegtet, hogy a kilencvenes években létesült, mára már jórészt „gerontologizálódott” társulásaink mellett a korosztályi hovatartozás és szervezeti szellemiség, program, invenciózusság tekintetében is fiatal és fiatalos, újabb és újabb szervezetek létesülnek a közeljövőben és újítják meg művelődési civil szféránk egész mai életét.
4. A fiatal korosztályok több mint örvendetes kulturális önszerveződése kezdi oldani a korábbi nemzedéki ódzkodást a politikai önszerveződéstől. (Egyik legfrissebb példa: a tavaly alakult Vajdasági Ifjúsági Tanácsban, mint ifjúsági ernyőszerzetben, mintegy fél-fél tucatnyi művelődési/művészeti és politikai társszervezet működik együtt békésen, nem húzva kínai falat kisebbségi ifjúsági kultúra és ugyan csak kisebbségi ifjúsági politika közé).

A fentiek fényében talán nem fog „hurra-optimisztikusnak” tűnni végső következtetésünk, miszerint a délvidéki magyarság az elmúlt bő egy évtizedben megalapozta, működő, és fejlődőképessé tette közösségi létének egyik nélkülözhetetlen tartópillérét, a maga „harmadik szektorát”, ezzel pedig megteremtette a vajudó, kinkeservesen alakuló (de azért alakuló!) önkormányzatiságának egyik alapvető előfeltételét is. Ha majd az immár új évszázadunk elkövetkező egy-másfél évtizede meghozhatná a másik két kisebbségi „szektorunk” – a délvidéki gazdasági és kormányzati szféra – reneszánszát is, akkor kisebbségi közösségünk autonómiájára sem kellene immár úgy várni-várakozni, mint holmiféle famózus, egyre késlekedő balkáni-pannon Godot-ra...